

DELMES I DRETS SENYORIALS DE L'ORDE DE SANT JOAN DE JERUSALEM A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ (s. XVIII) (*)

Antoni JORDÀ

L'Espluga de Francolí fou donada per Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II a Ponç-Hug de Cervera el 25 de desembre del 1079 (1). Uns anys més tard, (1150-1151), els fills de Ponç-Hug distribuïren les terres en cavalleries a favor de Berenguer de Santdomí, Arnau de Guardiola, Pere de Pinós, Guillem de Cabrera, Berenguer Ferrer, Arbert i Saurina, Ramon de Boixadors, Guerau de Segura, Pere i Ponç de Malany i Bernat, Arnau i Ramon de Rovira.

El terme de l'Espluga de Francolí, per la seva banda, estava dividit en dues grans partides: la superior o "sobirana" i la inferior o "jussana".

L'Espluga sobirana limitava amb els termes de Vimbodí i Fulledda, i comprenia les terres del riu Pruners i la "comba de Bermon", que pot identificar-se amb la coma d'en Bom o Coma de Barbó (al segle XVIII, com ja veurem, se la va anomenar Coma d'en Borbon). Així mateix incloïa el "riu sec" i el riu de Milans, juntament amb la Vall de Scurpianda, nom primitiu de Milmanda. En conjunt, l'Esplu-

(*) Aquest treball és una comunicació presentada al 2.º Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat", Tarragona setembre de 1980.

(1) A. ALTISENT, *Un poble de la Catalunya nova als segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200*, "Anuario de Estudios Medievales", III (1966), p. 132.

ga sobirana designaria amb aquest nom la part de ponent, de nord a sud, de l'actual terme de l'Espluga de Francolí.

Pel seu cantó, l'Espluga jussana estava formada per la zona sud del camí de Blancafort i la Vall "d'Almager", que ha d'identificar-se amb la "d'Amalguer". L'Espluga jussana perdrà, el segle XII, part dels seus territoris en favor dels termes de Montblanc i la Guàrdia.

Segons el pare Altisent, "la divisió entre ambdues (Esplugues) era més aviat una divisió del terme que no pas del nucli de població, que probablement estava unit" (2).

Al segle XIII, tant l'Espluga sobirana com la jussana passen a pertànyer a sengles ordes militars. El 1254 Simon Torroja cedia els seus drets i possessions de l'Espluga sobirana a l'Ordre del Temple (3) que, d'aquesta manera, ampliava els seus dominis a les terres tarragonines en una acció iniciada anys enrera (4).

Pel seu cantó, l'Espluga jussana fou cedida el 1252 a l'Orde de Sant Joan de Jerusalem (Hospitalers) per part de Guillem de Guardia-lada (5). Posteriorment, al segle XIV, amb la supressió dels Templers, els béns d'aquests van passar als Hospitalers, i aquest fou també el cas de l'Espluga sobirana. D'aquesta manera, tot el terme de l'Espluga de Francolí va passar a dependre del Gran Priorat de Catalunya de Sant Joan de Jerusalem.

La importància dels senyorius de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem a les contrades tarragonines i posteriorment al Corregiment de Tarragona, fou més aviat escassa: no arribava més que al tres per cent de l'extensió de l'esmentat Corregiment, davant un cinquanta-cinc per cent del senyoriu eclesiàstic. En canvi, al Corregiment de Lleida, les xifres eren d'un tretze i un setze per cent respectivament (6).

Així, a la primera meitat del segle XVIII, l'Orde de Sant Joan posseïa les viles següents: Barberà, Belianes, Belltall, Biure, Espluga Calva, Espluga de Francolí, Montbrió de la Marca, Ollers, Passanant, Pira, Torre de l'Espanyol, Vallfogona, Vallvert i Vinebre (7). Aques-

(2) *Ibidem*, p. 162.

(3) J. MIRET I SANS, *Les Cases de Templers i Hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910, p. 311.

(4) Vegeu J. M.ª SANS I TRAVE, *Alguns aspectes de l'establiment dels Templers a Catalunya: Barberà*, "Quaderns d'Història Tarraconense", I (1977), pp. 9-58, i *El Rourell, una preceptòria del Temple del Camp de Tarragona (1162 ?-1248)*, "Boletín Arqueológico", 133-140 (1976-1977), pp. 133-201.

(5) J. MIRET I SANS, *Les Cases...*, p. 199.

(6) C. RECIO MARCAS, *El régimen señorial: su situación en Cataluña en vísperas de su disolución*, Tesi de Llicenciatura (inèdita), Universitat de Barcelona, 1972, p. 37.

(7) J. M.ª RECASENS I COMES, *El Corregimiento de Tarragona en el último cuarto del siglo XVIII. Aspectos económico y político-social*, Tarragona, 1963, p. 115.

tes viles suposaven el 5'34% dels habitants del Corregiment, davant un 35% de l'Arquebisbat de Tarragona o un 12'13% del Duc de Cardona; a més, per raó de delmes, l'Orde de Sant Joan percebia anualment, a finals del segle XVIII, gairebé cinc mil lliures, davant les seixanta mil del Capítol o les cinquanta-set mil de la Mitra o les nou mil del Duc de Medinaceli (8).

Les rendes de la comanda de l'Espluga de Francolí van pujar, durant el quadrienni 1781-1784 un total de 19.000 lliures, que l'Orde arrendava així: les de Belltall, La Glorieta, Cabestany i Guardiola, a Josep Alfonso, comerciant de Montblanc per 5.000 lliures, i les de l'Espluga de Francolí a Anton Montseny, de Solivella, per 14.000 lliures (9).

Aquestes xifres, de per sí, no ens ofereixen cap informació sobre el rendiment i la productivitat de les terres de la comanda, informació que, de moment, es desconeix. Diguem però, que el maig de 1784 les rendes van ser novament arrendades per quatre anys a Josep Font, pagès de l'Espluga de Francolí, però ara per un valor total de 21.000 lliures (dues mil més, doncs, que al període anterior) (10). Això podria indicar un creixement important dels rendiments totals obtinguts.

Contràriament, sí que és possible saber quins eren els mecanismes jurídics que permetien a la comanda rebre unes determinades rendes i que es traduïen en unes prestacions econòmiques i personals. Això ens permetrà conèixer una mica més el règim senyorial al segle XVIII al Corregiment de Tarragona.

Per això, emprarem una "Confessió General" que els regidors de l'Espluga de Francolí van realitzar a l'iniciar el capbreu d'aquest terme el 1778 (11). En ella s'indiquen amb gran minuciositat totes i cada una de les obligacions dels habitants de l'Espluga de Francolí pel que fa a l'Orde de Sant Joan i, més concretament, al comanador.

Diguem que aquestes obligacions depenien de la situació de les terres en el "terme damunt" (Espluga sobirana) o en el "terme davall" (Espluga jussana) i que, a més a més, existien unes "cavalleries" que es regien per unes condicions particulars, com ja veurem. En l'exposició, seguirem l'ordre del document, excepte en els casos que, per

(8) *Ibídem*, p. 121 i pp. 131-132.

(9) Arxiu de la Corona d'Aragó, Sant Joan de Jerusalem, Armari 15, lligall 3.

(10) *Ibídem*.

(11) *Ibídem*, "Copia de la Confessió General del Capbreu de la Espluga de Francolí y de las cavallerias de dit terme, rebut en poder del Dr. Joseph Cabeza... notari public de dita vila a 1 desembre de 1778".

reiteració o identitat dels drets a percebre, convingui més agrupar-los en apartat únics.

AFRONTACIONS DEL TERME

El terme de l'Espluga de Francolí limitava amb els de Montblanc, La Guàrdia dels Prats, Blancafort, Montblanquet, Senan, Fullea, Codos, Vimbodí, Milmanda, Poblet, Rojals i Miravet. A més a més, l'Espluga "de baix" posseïa un empriu al bosc de Poblet que consistia en poder recollir dues càrregues de llenya diàries.

SAGRAMENT I HOMENATGE DELS VASSALLS

Tots els habitants del terme de l'Espluga eren "vassalls de la dita Sagrada Religió" i per tant obligats a prestar al comanador "sagrament i homenatge i vassallatge i fidelitat" tantes vegades com calgués. Pel seu cantó, el comanador havia de respectar els costums, pràctiques i ordenances de la vila.

DELMES

El cobrament dels delmes variava amb la situació de les terres (12).

"Terme damunt"

— El blat, sègol, l'espelta (grans d'espiga), els llegums, el cànem, el lli i la verema pagaven mig delme, que es repartien, en parts iguals, el comanador i l'Arquebisbe de Tarragona.

— De la civada, el comanador n'havia de rebre a l'any 159 quarteres i mitja.

— El delme de les "menuderies" era íntegre per al comanador.

"Terme davall"

— El delme del blat es dividia en 24 parts iguals, de les quals 9 eren per al comanador, 10 per a l'Arquebisbe, 2 per a Anton Gavaldà,

(12) Tot i que no es concreta el percentatge sobre les collites que suposen els delmes als dos termes, és possible que fos el mateix que per les cavalleries, és a dir, de cada deu parts, una.

de Reus, i 3 per a Anton Copons ⁽¹³⁾. D'aquesta darrera part, el comanador n'havia de rebre 6 quarteres i 8 quartans:

— El delme de les “menuderies” es repartia, un cop verificat el seu valor monetari, de la manera següent: de cada 14 sous, el comanador rebia 6 sous i 6 diners, Anton Gavaldà 2 sous i 9 diners, l'Arquebisbe, 2 sous i 6 diners, i Anton Copons, 2 sous i tres diners.

“Terme damunt i davall”

— Els delmes de cereals que pertanyien a les cavalleries es repartien en quatre parts: 3 per al comanador i 1 per a l'Arquebisbe.

— Els delmes del vi es repartien: 5 càrregues per a l'Arquebisbe, 4 càrregues per als carlans i la resta per al comanador ⁽¹⁴⁾.

— Dels pollastres, oques i ànecs, el comanador en rebia 1 dels nats, més quatre diners si era la primera cria.

— Els corders i cabres cada any, el dia de Divendres Sant, es tancaven en un corral amb una única sortida. El que feia el número onze dels que sortien era per al comanador, i es podia arribar a un acord amb el propietari per a commutar l'animal per diners.

— Dels vedells i ases: es pagava al comanador la quantitat de 6 diners per cada un que neixia.

— Dels porcs: si neixien més de deu porcs, el que feia onze era per al comanador; si en neixien menys de deu, es feia una valoració en diners dels nats, i d'aquesta se'n feien onze parts, una de les quals era per al comanador. D'aquesta onzena part, encara se'n feien quatre, de les quals tres eren per al comanador i una per al Rector de la parròquia.

JOVES

Consistia en l'obligació de realitzar gratuïtament una jornada a l'any de llaurar la terra, que incloïa també l'obligació de sembrar. Afectava el “terme damunt” i el “terme davall”, però només havien de fer-ho els que tinguessin animals de càrrega (mules). Acabada la jornada el pagès havia de rebre “cinch cortans de sivada” per als animals, a més de “bon pa, bon vi e carn rehonablement” per a ell mateix. Per això s'especificava que les “joves” no podien fer-se mai en divendres (abstinència) o en dia de dejuni.

(13) Els senyors amb domini útil sobre les cavalleries també participaven al repartiment dels delmes; tal era el cas d'Anton Gavaldà i d'Anton Copons.

(14) A més a més, l'Ajuntament pagava al comanador trenta sous anyals com a preu del privilegi que gaudia de poder vendre vi un mes durant l'any de manera exclusiva.

BATUDES

Era l'obligació de batre un dia a l'any gratuïtament, i afectava els habitants dels dos termes que tinguessin una o més mules; a canvi rebrien un "puñeró de civada" per a la mula, però no consta que el llaurador rebés aliments per al dia, tal com passava en el cas de les joves.

TRAGI

Consistia en l'obligació de transportar els cereals recollits als graners. Al "terme damunt" ho feien els que tenien més d'una mula; si només en tenien una, pagarien a més a més sis diners. Si era una somera el que tenien, pagarien tres diners. Si no posseïen cap animal de càrrega, no tenien obligació de pagar res. Al "terme davall" no hi havia aquestes diferències: qui tenia una mula havia de tragar. En cas contrari, no estava obligat a res.

LLUÏSMES

Eren les quantitats que es pagaven al senyor directe (en el nostre cas el comanador de l'Orde de Sant Joan) quan es venia el domini útil de qualsevol de les propietats que estessin subjectes al pagament de cens. En ambdós termes es pagava a raó de dos sous per lliura, és a dir, un 10% sobre el preu total de la venda, que era pagat pel propi venedor al comanador ⁽¹⁵⁾.

FADIGA

Era el dret que el senyor directe tenia per retenir qualsevol propietat que es vengués. Consistia en l'obligació de l'emfiteuta de posar-la a disposició del senyor abans d'alienar-la i per un espai de temps determinat, a fi i a efecte que el senyor tingués la possibilitat de comprar-la. Als dos termes (i en general a tota Catalunya), la fadiga era de trenta dies ⁽¹⁶⁾.

TERÇ DE VENDA

En el cas que, en algun dels dos termes, es vengués alguna casa, tenda, horta, corral, masia o terra, que estessin a més a més obligades

(15) Sobre els lluïsmes en general, vegeu J. TOS Y URGELLES, *Tratado de cabrevación según el derecho y estilo del Principado de Cataluña*, Barcelona, 1826, p. 46.

(16) Sobre la fadiga en general, vegeu J. TOS Y URGELLES, *Tratado...*, p. 93, i A. M.ª BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent a Catalunya*, Barcelona, 1923, vol. II, p. 350.

al pagament de quèsties, el venedor estava obligat a satisfer al comanador la tercera part del valor d'allò que es venia, entenent en això que es venia nomès el domini útil.

Si la venda es realitzava entre els habitants d'algun dels dos termes entre sí, o entre ells i Blancafort, aleshores no es pagava el "ters de venda".

HERBES

Les herbes dels dos termes només podien vendre's de comú acord entre els regidors de l'Espluga de Francolí i el comanador. A més a més, els habitants dels dos termes "en ús i no en abús" usaven les herbes, llenyes, caça, pesca i pedres de tot el terme.

OBRES DEL CASTELL

Els habitants de l'Espluga de Francolí eren obligats a col·laborar en les obres de reparació del castell, aportant pel seu compte la calç i la llenya. El comanador, per la seva banda, pagava el "Mestre" i les despeses que es derivaven de la construcció o reparació del castell.

FORNS

N'hi havia dos: un a cada terme. El del terme damunt pagava trenta sous a l'any al comanador, i el del terme davall, 50 sous. Els habitants del castell no pagaven res perquè els fessin el pa.

BOTIGA

El municipi va comprar aquesta botiga a principis de l'any 1415. Posteriorment, una part fou venuda a un particular. Al segle XVIII, l'Ajuntament pagava al comanador 1 sou i 8 diners a l'any, i el particular 10 diners. Estava subjecta a firma, fadiga, lluïisme, empara i qualsevol altre dret dominical.

HOSPITAL

Servia "per recullir y hospedar los pobres així malalts com sans" l'Ajuntament pagava anualment al comanador 2 sous, i l'edifici estava subjecte a firma, fadiga, lluïisme, empara, i qualsevol altre dret dominical.

LA PLASSA

El Capítol de l'Ordre de Sant Joan, en reunió de 15 de setembre del 1522 acordà establir un pati en favor del municipi, pati que, posteriorment, es convertiria en la plaça de la vila. Tenia una superfície de 60 passes de llarg per 40 d'ample (cap al sud) i 20 cap a l'oest. L'Ajuntament pagava un cens de 5 sous a l'any al comanador, i estava subjecte a firma, fadiga, lluïisme, empara, etc.

ERMITA

Comprenia una casa i una església, i estava sota l'advocació de la Santíssima Trinitat. L'Ajuntament pagava al comanador un cens anual de 2 sous i 4 diners, i estava subjecta als drets de firma, fadiga, lluïisme, empara, etc.

A continuació s'explicitaven els drets que corresponien a cada una de les cavalleries del terme de l'Espluga de Francolí, que eren les següents: Cavalleria dels Plans de Cavallers, Cavalleria de Borbon, Cavalleria de les Coses, Cavalleria de Plans de Conill, Cavalleria de Gavalrà, Cavalleria de Joan i Pau Vidal, Cavalleria de Bort Garriera, Cavalleria d'en Cavall, Cavalleria d'en Segarra, Cavalleria d'en Vilar, Cavalleria d'en Roig, Cavalleria de Riu de Prunés, Cavalleria d'en Cervera, Cavalleria d'en Boixadors, Cavalleria de Sarrovires.

Tot i la norma general sobre els delmes de les cavalleries —dividirlos en quatre parts, de les quals 3 eren per al comanador i una per a l'Arquebisbe— hi havia algunes excepcions.

A les cavalleries de Cavall, Segarra i Vilar, el delme era percebut íntegrament pel comanador.

A les de Plans de Cavallers, Borbon, Bort Garriera i Cervera es feien dues parts, una per a l'Arquebisbe i l'altra per al comanador. Finalment, de les de Joan i Pau Vidal es pagaven anualment 8 sous i una quartera de civada al comanador.

La resta pagava el delme i es repartia, repetim, en quatre parts (3 al comanador i 1 a l'Arquebisbe), exceptuant la Cavalleria de Sarrovires, en la qual part de les terres pagaven mig delme íntegrament al comanador, i l'altra part seguia la norma general.

Afegim que el delme, a les cavalleries, es comptava de deu parts, una.

Un cop exposats els drets que posseïa l'Orde de Sant Joan de Jerusalem al terme de l'Espluga de Francolí, cal reflexionar en dos aspectes que potser són els més destacats del document. En primer lloc,

la gran complicació existent en el repartiment dels delmes, fet, per altra banda, comú als senyorijs eclesiàstics de tot l'Arquebisbat de Tarragona (17). La participació de l'Arquebisbat de Tarragona com a representant de la Mitra en la percepció de delmes en una comanda d'un Orde militar planteja noves qüestions sobre l'evolució dels senyorijs eclesiàstics a les comarques tarragonines.

En segon lloc, val la pena destacar la minuciositat, la meticulositat amb que s'exposen les prestacions personals obligatòries envers la comanda. Una primera lectura ens podria fer pensar en la "duresa" i en "l'anacronisme" d'unes exigències de tipus feudal; el mot "vassalls" abonaria aquesta visió. Però és possible que si es remarcava tant el compliment d'aquestes prestacions, era precisament *perquè no s'acomplien*, o existien reticències al seu compliment.

Però aquests aspectes necessitarien d'un espai que supera la finalitat d'aquest breu treball que només intenta posar de manifest quines eren les estructures jurídiques que permetien la percepció de rendes i delmes en la comanda de l'Espluga de Francolí per part de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem.

Almenys sobre el paper, res no havia canviat en molts segles: fins i tot el nom d'algunes de les cavalleries recordava els seus primers propietaris al segle XII: Boixadors, Sarrovires...

(17) J. M.ª RECASENS I COMES, *El Corregimiento...*, pp. 133-134.